

Ο ΝΙΚΟΣ ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ
«ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑΣ»

Βερονίκη Δαλακούρα

Θ' αρχίσω αυτήν την εργασία με τρόπο που ίσως φανεί ανορθόδοξος: με δύο αποσπάσματα από δοκίμια της Βιετζίνια Γουλφ. Από το πρώτο, με τίτλο «Πώς πρέπει να διαβάξει κανείς ένα βιβλίο», αντιγράφουμε: «... με οδηγό την διαίσθησή μας θα τολμήσουμε να υπερβούμε [ένα] συγκεκριμένο βιβλίο αναζητώντας ιδιότητες που κατατάσσουν τα βιβλία σε ομάδες, θα τους δώσουμε ονόματα και έτσι θα σχηματίσουμε έναν κανόνα που θα βάζει σε κάποια τάξη τις αισθήσεις μας. Θα αποκτήσουμε μια επιπρόσθετη και σπανιότερη απόλαυση εξαιτίας αυτής της κριτικής ικανότητας». Και από το άλλο με τίτλο «Τρεις Εκόνες»: «Δεν είναι δυνατόν να αγνοήσει κανείς τις εικόνες, γιατί αν ο πατέρας μου ήταν σιδεράς και ο δικός σου λόρδος, υπάρχουν οι εικόνες και των δύο. Όσα λόγια και να πούμε δεν μπορούμε να ξεφύγουμε από το πλαίσιο της εικόνας»¹.

Δε θα επιμείνω στο δοκιμακό λόγο της συγγραφέως, αλλά θα αναφερθώ με συντομία στο περίφημο δοκίμιό της για την τέχνη της βιογραφίας, όπου υπογραμμίζεται η ιδιαιτερότητα του είδους ως μορφής καλλιτεχνικής δημιουργίας εξαιτίας των δεσμεύσεων που επιβάλλει στο βιογράφο η πραγματικότητα και οι μαρτυρίες στις οποίες αποτυπώνεται². Στο συγκεκριμένο έργο του επιφανούς Θασίου με τον οποίο θα ασχοληθούμε, ο Πρόλογος, γραμμένος από το γιο του Βασίλη Βασιλικό, δίνει τον βαθύτερο προβληματισμό του «Ημερολογίου», βιβλίου-ντοκουμέντου που μας παρέχει πλήθος πληροφοριών τόσο για τις συνθήκες της εκστρατείας, όσο και για την παρουσία των Θασίων αγωνιστών σ' αυτήν: «Το ημερολόγιο αυτό ο πατέρας μου το αφιέρωσε σε μένα στις 18-11-1971, ημέρα των γενεθλίων μου, όταν εγώ βρισκόμουν μακριά λόγω της δικτατορίας. Όταν επέστρεψα, δακτυλογράφησα το χειρόγραφο και του είπα πως σκόπευα κάποτε να το εκδώσω. Δεν μου φάνηκε να έχει σοβαρή αντίρρηση [...]». Το χειρόγραφο λοιπόν εκδόθηκε μαζί με το έργο του

1. Β. Γουλφ, Δοκίμια, εκδόσεις SCRIPTA, Αθήνα 1999.

2. Π. Μ. Κιτρομηλίδη, Ι. Μοισιόδαξ, ΜΙΕΤ, (Εισαγωγή) σελ. 17.

Βασίλη Ν. Βασιλικού «*Η Δίκη των Εξ*» (Από τα στενογραφημένα πρακτικά), από τις «*Εκδόσεις ΓΝΩΣΗ*» το καλοκαίρι του 1992. Μετά το τέλος του χειμένου του Ημερολογίου, (τελευταία εγγραφή 11 Σεπτεμβρίου 1922), ακολουθεί ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο του Κωνσταντίνου Χιόνη, μια πλήρης μικρή βιογραφία με τον τίτλο «*Νίκος Βασιλικός*»³. Η παραπάνω εργασία μας δίνει μια ολοκληρωμένη εικόνα της προσωπικότητας του Νίκου Βασιλικού, παρουσιάζοντας τη δράση, τους κοινωνικούς αγώνες, τις διώξεις που υπέστη. Αποτελεί κατά τη γνώμη μας ένα θησαυροφυλάκιο για τους μελετητές (σύγχρονους και μελλοντικούς) του βίου των ανδρών αλλά και της ιστορίας της Θάσου⁴. Πριν προχωρήσω στην παρουσίαση του «*Ημερολογίου*», θεωρώ απαραίτητο να αναφέρω την έκδοση από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών του χειρογράφου του Χαράλαμπου Πληξιώτη, «*Αναμνήσεις του Μετώπου*», 1920-1921 (Μικρά Ασία-Θράκη), που εκδόθηκε το 1991 με εισαγωγή και επιμέλεια της Ματούλας Ρίζου-Κουρουπού. Στην ενδιαφέρουσα εισαγωγή της η ερευνήτρια προσπαθεί να ερμηνεύσει τα αίτια που οδήγησαν τον Πληξιώτη, «*ναυτικό από την Σμύρνη, με γνώσεις τετάρτης δημοτικού*», να κρατάει ημερολόγιο. Παρουσιάζει ενδιαφέρον η σύγκριση ανάμεσα στα δύο κείμενα, στο περιεχόμενο, το ύφος, στα κοινά σημεία, αλλά και στις τόσο διαφορετικές προσωπικότητες των συγγραφέων τους. Ο Πληξιώτης καταγράφει την καθημερινότητα με ψυχραιμία, δίχως να κάνει εκτιμήσεις ή κάποια κριτική. Όμως από το ύφος της περιγραφής, ο αναγνώστης συμπεραίνει πολλά. Η δυσπιστία που διακρίνουμε όσον αφορά στην έκβαση του πολέμου και η αμφιβολία για τα «*επίσημα ανακοινωθέντα*» είναι κοντά και στους δύο συγγραφείς-αυτόπτες μάρτυρες αυτών των γεγονότων, που φαίνεται ότι σημάδεψαν τον ψυχισμό τους. Αν και η διήγηση του Πληξιώτη είναι μονότονη⁵, σε κάποια σημεία του κειμένου υφάρχει μια ειρωνεία (π.χ. η λέξη *απελευθερώσαμε* μπαίνει συχνά σε εισαγωγικά). Αλλού ο Πληξιώτης δεν αντιστέκεται στη «*μεγάλη ιδέα*» της εκστρατείας και καταγράφει αυτά που αισθάνεται βλέποντας «*απελευθερο-τεφρωθέντα χωριά*»⁶.

Ο Tim O'Brien, βετεράνος του πολέμου του Βιετνάμ⁷, επισημαίνει ότι «*είναι δύ-*

3. Πρώτη δημοσίευση: «*Θασιακά*», τόμος Β', 5 (1985), σ. 115-122.

4. Κωνσταντίνου Χιόνη, Νίκος Βασιλικός, σε Ν. Βασιλικού ό.π., σσ. 199-207.

5. Χαράλαμπου Πληξιώτη, *Αναμνήσεις του μετώπου, 1920-1921* (Μικρά Ασία-Θράκη), Εισαγωγή-Επιμέλεια Ματούλα Ρίζου-Κουρουπού, ΚΜΣ, Αθήνα 1991: «*Οι περιγραφές του Πληξιώτη διαπνέονται από μιαν υπνωτική μονotonία [...] Το ενδιαφέρον σ' αυτές τις σελίδες είναι ότι ο αναγνώστης μπαίνει ο ίδιος στο στρατιωτικό κλίμα της βαρεστημιάρας, της ανίας, της άδειας ζωής, με ξαφνικές όμως εξάρσεις, όπως είναι οι σπηνές της πάλης με το κρύο ή την ζέση, της μάχης, της καταστροφής, του θανάτου*», σελ. 13.

6. Πρβλ. Αθανασίου Αργυρόπουλου, *Μνήμες πολέμου 1917-1922*, Αθήνα 1985, σελ. 71.

7. Το παράθεμα από τη μελέτη της Ρίχης Βαν Μπούσχοτεν, «*Δεκαετία του '40: Διαστάσεις της μνήμης σε αφηγήσεις ζωής της περιόδου*», σσ. 135-155, σε ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, 107 Α' 2002, ειδικό τεύχος: Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα, επιμέλεια: Μ. Θανοπούλου-Α. Μπουντουβή.

σκολο να ξεχωρίσεις αυτό που έγινε απ' αυτό που φάνηκε να έγινε. Αυτό που φαίνεται να συμβαίνει μεταμορφώνεται σε χωριστό συμβάν και έτσι πρέπει να εξιστορείται. Οι οπτικές γωνίες παραμορφώνονται. Και μετά, όταν αρχίζεις να μιλάς γι' αυτό, υπάρχει πάντα εκείνη η σουρεαλιστική φαινομενικότητα, η οποία κάνει την αφήγηση να μοιάζει σαν ψέμα, αλλά στην πραγματικότητα αντιπροσωπεύει τη σκληρή και ακριβή αλήθεια, όπως φαινόταν».

Δεν ήταν τυχαίο ότι ο Νίκος Βασιλικός θέλησε να καταγράψει τις εμπειρίες του από τη συμμετοχή του στη Μικρασιατική εκστρατεία. Δίχως λογοτεχνικές ή άλλες φιλοδοξίες, ήθελε αφενός να διατηρήσει στη δική του μνήμη την εμπειρία που τον σημάδεψε και αφετέρου να παραδώσει, για λόγους ευνοήτους, αυτήν τη μαρτυρία και στους υπόλοιπους, συμπατριώτες του και μη. Η προσέγγισή μου θα επικεντρωθεί στην παρουσίαση «εκ των έσω» αυτής της τραγικής πορείας του νεότερου ελληνισμού, με τα αποτελέσματα που όλοι γνωρίζουμε, και στην αναφορά –κατάθεσης τιμής– των μη επωνύμων Θασίων πατριωτών που βρέθηκαν, συναγωνιστές, σύντροφοι, φίλοι του Νίκου Βασιλικού, μαζί του στη δίνη του πολέμου. Γεννημένος το 1898 στον Θεολόγο της Θάσου, τελειώνει το 1917 το Γυμνάσιο του Πειραιά, και τον ίδιο χρόνο γράφεται στη Νομική Σχολή Αθηνών. Την επόμενη χρονιά επιστρατεύεται και υπηρετεί πρώτα στη Μυτιλήνη και έπειτα στη Μικρά Ασία. Νεότατος στην ηλικία, με τον αυθορμητισμό και την ορμή του νέου άντρα, γράφει στην πρώτη σελίδα του Ημερολογίου του: «υπεδέχθην την είδησιν [της επιστρατεύσεώς μου] με ενθουσιασμόν και έχαιρον διότι θα μου εδίδετο η ευκαιρία να μη υστερήσω εις την εκπλήρωσιν του καθήκοντος». Τα τρία πρώτα κεφάλαια του Ημερολογίου καλύπτουν τη χρονική περίοδο από τον Απρίλιο έως το Δεκέμβριο του 1918: ο νεαρός Νίκος αρχίζει να αντιμετωπίζει την πραγματικότητα του πολέμου μέσα από επώδυνες εμπειρίες. Κατ' αρχήν τον θάνατο του «καλού και αγαπημένου» Αριστοφάνη Τζάτα [από τον Θεολόγο] στη μάχη του Σκρα στις 17 Μαΐου 1918. Την απομάκρυνση από το γενέθλιο τόπο, το αγαπημένο νησί του την Θάσο, την οικογένεια και ...την πρώτη αγάπη του. Και το κυριότερο: την κατάληξη του πολέμου, στον οποίο είχε εμπλακεί η Ελλάδα. «Ένα αόριστο προαίσθημα γεμίζει την ψυχή μου απαισιοδοξία. Προαισθάνομαι ότι πολλές περιπετείας έχω ν' αντιμετωπίσω στο στάδιο της καινούργιας μου ζωής, στην οποίαν μόλις έμπαινα [...]». Τα άσχημα προαισθήματά του δεν άργησαν να επαληθευθούν. Προβλήματα υγείας αρχίζουν να τον ταλαιπωρούν από τις πρώτες κιόλας ημέρες της αναχώρησής του από την Θάσο. Ίσως κάποια ευπάθεια στα κρυολογήματα, όπως αναφέρει, που θα επαναληφθούν αρκετές φορές κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του ζωής, αναγκάζουν τον ιατρό Ιωάννη Τουρτούρη να φροντίσει ώστε να εισαχθεί στο Δημοτικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης «πάσχων εκ γριππώδους πνευμονίας». Οι πρώτοι μήνες της επόμενης χρονιάς 1919 είναι εξίσου δύσκολοι. Μέχρι τα μέσα Μαΐου βρίσκεται στο στάδιο της ανάρρωσης και ήδη στις 17 Μαΐου ετοιμάζεται να σταλεί (από το Φρουραρχείο Θεσσαλονίκης)

στη Σμύρνη. Ευτυχώς για κείνον, με τη μεσολάβηση του θείου του Γεώργιου Σταματέκου πηγαίνει στη Μυτιλήνη, όπου και παραμένει για 8 μήνες. Η ειδυλλιακή στρατιωτική ζωή, όπως αναφέρει ο ίδιος, στο όμορφο νησί διαρκεί λίγο. Την 1η Φεβρουαρίου του 1920 επιβιβάζεται στο ατμόπλοιο «Καλλιόπη» και στις 5 το απόγευμα της ίδιας μέρας αποβιβάζεται στο Δικελή, τον αρχαίον Ατταρνέα. *«Από της στιγμής αυτής πατώ πλέον την Μικρασιατικήν γην ανύποπτος εντελώς ότι επρόκειτο να παιχθή επ' αυτής το μεγαλύτερον εθνικόν δράμα των τελευταίων ετών, του οποίου τας συνεπείας επρόκειτο να υποστώ και εγώ»*. Η ευφορία των πρώτων μηνών, καρπός του αλυτρωτικού ιδεαλισμού, η βεβαιότητα που δημιουργήσαν οι πρώτες νίκες του ελληνικού στρατού το Σεπτέμβριο του 1920, δεν άφηναν περιθώρια απαισιοδοξίας παρά μόνον σε ολίγους, αφού κανείς δεν μπορούσε να υποψιασθεί την τραγική κατάληξη της μικρασιατικής εκστρατείας. Εδώ σημειώνουμε ότι οι αναφορές που πρέπει να γίνουν οφείλουν να έχουν συγκριτικό χαρακτήρα και η ιστορική αναδρομή, από διαφορετικές πηγές, θα μας υποχρέωναν σε μία βάθος μελέτη όλων των παραμέτρων που οδήγησαν στη μικρασιατική καταστροφή. Μια γρήγορη ματιά στην εθνογραφική σύσταση του πληθυσμού της Μακεδονίας στα μέσα του 20ού αιώνα θα βοηθήσει να αντιληφθούμε τις συνθήκες που επικρατούσαν στην περιοχή, αλλά και σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, εκείνη την χρονική περίοδο: το 1916 ήρθαν στην Ελλάδα πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία, την οποία είχαν καταλάβει οι Βούλγαροι, μετά το τέλος όμως των εχθροπραξιών (1918) αναγκάστηκαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Το 1919 η συνθήκη του Νεϊγύ παραχωρεί τη Δυτική Θράκη (ανήκε στη Βουλγαρία) στην Ελλάδα. Από τη Βουλγαρία αναχωρούν περίπου 30.000 Έλληνες, ενώ άλλοι 20.000 είχαν μεταναστεύσει προς την Ελλάδα πριν από το 1919. Τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα Έλληνες πρόσφυγες κατέφθασαν από τα ιταλοκρατούμενα Δωδεκάνησα, τη Βόρειο Ήπειρο, τη Ρουμανία και διάφορες περιοχές της Μικράς Ασίας αλλά και του Πόντου. Έως το 1920 είχαν εγκατασταθεί στην Ελλάδα περίπου 800.000 πρόσφυγες. Οι περισσότεροι απ' αυτούς εγκαθίστανται στα μεγάλα αστικά κέντρα (Αθήνα και Θεσσαλονίκη), τη Μακεδονία και στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, βάσει της συνθήκης της Λωζάνης (Αύγουστος 1923), όλοι σχεδόν οι επιζήσαντες κάτοικοι της Δυτικής Ασίας και της περιοχής του Πόντου μεταναστεύουν στην Ελλάδα. Σε ορισμένους νομούς ο αριθμός των προσφύγων είναι ίσος ή και ανώτερος εκείνου των γηγενών. Το 1928 υπήρχαν στην πόλη 69.292 πρόσφυγες (58% του πληθυσμού), έναντι 49.848 ντόπιων (γηγενών) κατοίκων, ενώ βάσει της απογραφής του 1920 ο συνολικός πληθυσμός της Υποδιοικήσεως που ανήκε στο νομό Δράμας, δεν ξεπερνούσε τους 33.573 κατοίκους. Για την ίδια χρονική περίοδο η απογραφή του 1920 δίνει λεπτομερή στοιχεία για τις κοινότητες της Θάσου, της οποίας ο πληθυσμός ήταν 12.328 κάτοικοι. Παρόλο που η εγκατάσταση και αποκατάσταση των προσφύγων της Μικράς Ασίας και του Πόντου θεωρείται από πολ-

λούς σύγχρονους ιστορικούς και μελετητές το σημαντικότερο ειρηνικό επίτευγμα του νεοελληνικού κράτους από της συστάσεώς του, οι απώλειες σε ανθρώπινες ζωές, οι υλικές καταστροφές, και πάνω απ' όλα η κοινωνική αναταραχή και απορρύθμιση που προξένησε, ήταν πλέον επώδυνη, συνέχεια και επιστέγασμα ενός πολέμου του οποίου «... τας περιπετείας ...με κάποιον τρόμον εμφανταζόμενιν απλώς», όπως αναφέρει ο Νίκος Βασιλικός.

Γράφει ο Daniel Bertaux⁸ ότι η συγκριτική ανάλυση αποτελεί την καρδιά της εθνοκοινωνιολογικής έρευνας, γιατί με τις αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις και τα δεδομένα που έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους, αφού προέρχονται από διάφορες πηγές, και ιδίως με τις διαφορετικές «περιπτώσεις», ο ερευνητής επεξεργάζεται προοδευτικά «πώς αυτό έχει συμβεί» στο άτομο που μας δίνει την πληροφορία. Τονίζει επίσης ότι η χρονολογία και το διαχρονικό σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζονται ως έννοιες. Οι δύο χρονικές κλίμακες, ο συλλογικός ιστορικός χρόνος και ο βιογραφικός χρόνος είναι παράλληλες⁹. Ο ιστορικός χρόνος είναι ζωντανός, είναι ο χρόνος της κοινωνικής μεταβολής. Το αντικείμενο της μελέτης μας ζει μέσα σ' αυτόν, βιώνει, καθώς τα χρόνια περνούν, κάθε προσωπική και κοινωνική αλλαγή. Το αν και πώς το αγγίζει το καθετί, καθημερινότητα, μεγάλα κοινωνικά γεγονότα, παγκόσμιες ανατροπές, εξαρτάται από την ψυχροσύνησή του περισσότερο, παρά από την παιδεία του, ιδίως σήμερα που η πληροφορία κυκλοφορεί με τόση μεγάλη ταχύτητα και –το κυριότερο– είναι σχεδόν σε όλους προσιτή. Βέβαια, ο ερευνητής πρέπει να αποφεύγει το αβάντισμο, την ευκολία στην εξαγωγή συμπερασμάτων, και να προσφεύγει, όσο αυτό είναι εφικτό, στην ανάλυση των υποθέσεων ή των συμπτώσεων. Η μελέτη των κοινωνικών μηχανισμών, που οδηγούν στην παρατήρηση του κοινωνικού ιστού, είναι απαραίτητη.

Η επόμενη χρονιά (1920) περνά μέχρι τον Ιούνιο σχετικά ήρεμα. Όμως την «7ην Ιουνίου έκτακτος και πυρετώδους πολεμική προπαρασκευή άρχεται. Τα πάντα είναι έτοιμα προς προέλασιν, κατόπιν σχετικής τηλεγραφικής διαταγής του Βενιζέλου...». Οι πληροφορίες που μας δίνει ο Βασιλικός τόσο για τις σχεδόν σώμα με σώμα μάχες, όσο και για την τύχη του άμαχου πληθυσμού από τα σώματα των ατάκτων (τσέτες), είναι πολύτιμες. Συγχρόνως η κριτική αποτίμηση προσώπων, ακόμη και των υψηλά ιστάμενων, οι προσωπικές εκτιμήσεις και απόψεις, μαζί με την αυθόρμητη έκφραση των αισθημάτων του, προσδίδουν στο κείμενο ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η μη λογοτεχνικότητα του κειμένου του Ημερολογίου, (άλλωστε ο Νίκος Βασιλικός δεν φιλοδοξούσε να δημιουργήσει ένα λογοτέχνημα όταν κατέγραφε την καθημερινή ζωή ενός στρατιώτου στη Μικρά Ασία) αποτελεί σ' αυτήν την περίπτωση

8. Daniel Bertaux, Les Recits de Vie, Perspective ethnosociologique, NATHAN / VUEF 2001, p. 94 [η μετάφραση δική μου].

9. Daniel Bertaux, op. cit., p. 76.

προτέρημα: ο αναγνώστης έχει μία άμεση και καθόλου ωραιοποιημένη αντίληψη για τα τεκταινόμενα στο μέτωπο και τις αντιδράσεις των στρατευμένων. Παραδείγμα-τος χάρη, αναφέρει ένα τυχαίο –μέσα στη δίνη του πολέμου– επεισόδιο: στις 16 Ιουνίου 1920 την αυτοκτονία ενός στρατιώτου. Στις 23 και 24 Ιουνίου «συνεχίζεται η προέλασις με αντικειμενικόν πλέον σκοπόν την Προύσαν». Η επόμενη χρονιά (1921) είναι η πλέον κρίσιμη. Οι επιχειρήσεις του Μαρτίου χαρακτηρίζονται από υποχωρήσεις και σημαντικές απώλειες. «Εις τας δύο μετά τα μεσάνυχτα συνεχίζεται εσπευσμένως η υποχώρησις. [...] Ο στρατηγός Βλαχόπουλος εις τον εξώστην τουρκικού σπιτιού [στο Αϊνεγκιολ] σουλατσάρει νευρικός και σκεπτικός ρίχνων και καμιάν ματιά εις τα χάλια των υποχωρούντων στρατευμάτων του, τα οποία ήρχισαν να τον γιοιχαΐζουν έως ότου τον εξηνάγκασαν ν' αποσυρθή...». Τον Ιούνιον και Ιούλιον 1921 αρχίζει ο Γοργοθάς. Η καταγραφή της 30ής Ιουνίου αποτελεί ένα μικρό, λιτό κείμενο, το οποίο δίνει μια χαρακτηριστική εικόνα της –δίχως ελπίδα πλέον– πορείας: «30 Ιουνίου. Ημέρα έχτη. Παραμένομεν εις τας θέσεις μας προς ανάπανσιν.... Ψωμί δεν εφάγαμε από δύο ημερών. Αι καμήλες αδυνατούν να μας παρακολουθήσουν εις την λαιλαπώδη αυτήν προέλασιν επάνω στα κατσάβραχα. Ως λύκος πεινασμένος πέφτει ο στρατός στα γύρω χωριά. ... Επί τη ευκαιρία της αναπαύσεώς μας επιδιδόμεθα εις αιματηρόν ψειροσκότωμα καθ' όλην την ημέραν» και από την καταγραφή της «2 Ιουλίου [1920]. [...] Αληβροχιά - Πιτιλνούνι - Κορφή - Βράχος. Αχ!... μητέρα... πατρίδα...! Γιατί σαν μέγαιρα να τυραννείς τα παιδιά σου στα βάθη της Ασίας;...». Η 8η Ιουλίου είναι μια μέρα κρίσιμη: η πορεία προς το Εσκή Σεχίρ έχει ως προορισμό τον Σαγγάριο. Οι περιγραφές του Βασιλικού είναι συγκλονιστικές. «Η δεύτερη φάση του αγώνος» [Αύγουστος 1921]. Η προέλασις προς την Άγκυρα δίνεται με λιτότητα, αμεσότητα αλλά και πηγαία ποιητική διάθεση, η οποία αναβλύζει από την καρδιά ενός εικοσιδύαχρονου παιδιού που βλέπει την καταστροφή (και τον θάνατο ίσως) να πλησιάζει. «Τραγουδοῦν οι ωραίοι μελλοθάνατοι, ενώ βαδίζουν διά την ζεύξιν του θρυλικού Σαγγάριου. Πολύνεκροι και πεισματώδεις μάχαι παρά το ιστορικόν Γόρδιον. Η σκιά του Μεγάλου Αλεξάνδρου ελεηνολογεί τας ακάρπους προσπαθείας των απογόνων του [...]».

Ο Βασίλης Βασιλικός στην εργασία του «Η Μάχη του Σαγγάριου μέσα από μια ανέκδοτη επιστολή του Ν. Βασιλικού»¹⁰, εκτός από τα πλούσια βιογραφικά στοιχεία που μας δίνει σχετικά με το γενεαλογικό του δέντρο (και τις σπάνιες φωτογραφίες που συνοδεύουν το κείμενο, μία εκ των οποίων αφορά και τους Θάσιους καπνεργάτες), παραθέτει μια ανέκδοτη επιστολή του πατέρα του Νίκου, αποδέκτης της οποίας ήταν ο θεός του ιατρός Αυγουστής Αναστασιάδης. Η επιστολή γράφτηκε στις 27 Αυγούστου 1921 σ' ένα διάλειμμα της μάχης του Σαγγάριου και περιέχει

10. Βασίλη Βασιλικού, σε «Θασιακά», περιοδική έκδοση της Θασιακής Ένωσης Καβάλας, τ. 9, Β' Συμπόσιο Θασιακών Μελετών, Πρακτικά, Καβάλα 1996, σ. 113-125.

πλήθος σημαντικών στοιχείων –δοσμένων από έναν αυτόπτη μάρτυρα– που διαφωτίζουν τα αίτια της κατάρρευσης του ελληνικού στρατού. Πρόκειται για ένα συγκλονιστικό ντοκουμέντο, γιατί ο Νίκος Βασιλικός, νέος, μορφωμένος, γνώριζε σε βάθος την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί και αναλύει τα γεγονότα, πλήρως συνειδητοποιημένος, κάνοντας εύστοχες παρατηρήσεις που εντυπωσιάζουν με την ωριμότητά τους. Στις 20 Αυγούστου γράφει στο Ημερολόγιό του: «*Το μοναδικόν γέρας 11 ολόκληρων ημερών προσπαθειών αιματηρών ήτο η πέραν του ποταμιού προέλασις κατά 5 μόνον χιλιόμετρα. [...]*». Και στην επιστολή που απευθύνει στον θείο του αναφέρει: «*Ίδωμεν πού θα καταλήξει η αιματηρά αυτή περιπέτεια [...]*».

Στο κείμενο που έγραψε ο Νίκος Βασιλικός στις Φυλακές Καβάλας, το Νοέμβριο του 1935, και το οποίο παρεμβάλλεται στο Ημερολόγιο με τον τίτλο «*Υστερα από δώδεκα χρόνια. Αναγκαία παρένθεσις*», γίνεται αναφορά στο Κίνημα του 1935, καθώς και στους πρωτεργάτες του, τον αντισυνταγματάρχη εν αποστρατεία Αναστάσιο Ιατρού, το στρατηγό Δημ. Καμμένο, τον επιτελάρχη του Ευριπίδη Μπακιρτζή και τον ίδιο· ο Βασιλικός καταδικάστηκε σε θάνατο αλλά τελικά «*εκδικασθείσης της ανακοπής ...κατά της ερήμην αποφάσεως και αναθεωρηθείσης της δίκης [του] εμετριάσθη η ποινή [του] εις φυλάκισιν πέντε ετών [...]*». Είναι χαρακτηριστικό, όπως συμπεραίνουμε από το κείμενο του Ημερολογίου, ότι ο συντάκτης του έχει από τη νεαρή ηλικία των είκοσι διαμορφωμένες πολιτικές πεποιθήσεις (βλ. τις εγγραφές *Δεκέμβριος 1921-Φεβρουάριος 1922*)· η στράτευσή του, ο αγώνας για επιβίωση αλλά και η αντιμετώπιση, λόγω της πολιτικής του τοποθέτησης, από τους ανωτέρους του, προετοίμασε το έδαφος για τους κοινωνικούς αγώνες που θα ακολουθούσαν και στους οποίους θα πρωτοστατούσε. Η Μικρά Ασία υπήρξε ένα μεγάλο σχολείο όπου η ανθρώπινη ζωή είχε χάσει πλέον κάθε αξία και οι πολιτικές διαμάχες, μαζί με την εμπάθεια, κινούσε τα νήματα σ' ένα παιχνίδι που, δυστυχώς, συχνά πρωταγωνιστούσαν μαριονέτες.

Όμως σκοπός αυτής της εργασίας δεν είναι μόνον η παρουσίαση και σχολιασμός ενός Ημερολογίου, που ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης και μελετητής μπορεί και μόνος διαβάζοντάς το να εκτιμήσει την προσφορά του ως ιστορική πηγή της Μικρασιατικής εκστρατείας. Χρέος επίσης αποτελεί και η αναφορά, σαν ένα είδος προσκλητηρίου, των ονομάτων των υπολοίπων Θασίων αγωνιστών, που έλαβαν μέρος σ' αυτήν και αναφέρονται από το Νίκο Βασιλικό με φιλικά αισθήματα, αγάπη και σεβασμό¹¹. Πριν κλείσω αυτό το γραπτό, ας επιστρέψω στην αρχή του. Γράφει η Βιρτζίνια Γουλφ: «*Ονειρεύομαι μερικές φορές πως όταν έρθει η ημέρα της Κρίσης*

11. Πρβλ. Κωνστ. Χιόνη, «Οι γιατροί της Θάσου και της Καβάλας κατά την περίοδο 1860-1930» σε «*Θασιακά*», τόμος 5ος, 1988, Καβάλα 1988, σ. 82-92. Στην παραπάνω μελέτη, όπως και στη βιογραφία του Νίκου Βασιλικού του ίδιου μελετητή, (βλ. και «*Βιογραφίες νεότερων ανδρών της Θάσου*», «*Θασιακά*», τ. 2 (1985), σ. 109-122), υπάρχουν πολύτιμα στοιχεία και πληροφορίες για Θασίους.

και όλοι οι σπουδαίοι καταχτητές, οι δικηγόροι, οι πολιτικοί καταφθάσουν για να παραλάβουν τα έπαθλά τους, τα στέμματα, τις δάφνες τους, και τα ονόματά τους σκαλισμένα ανεξίτηλα πάνω σε άφθαρτο μάρμαρο, τότε ο Παντοδύναμος θα πει στρεφόμενος στον Πέτρο, με κάποιο ίχνος ζήλειας, όταν μας δει να καταφθάνουμε με τα βιβλία μας στα χέρια, «Ιδού κάποιοι που δεν χρειάζονται κανένα έπαθλο [...]».

ΘΑΣΙΟΙ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΙΧΑΝ ΣΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ
ΚΑΙ ΑΝΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΣΤΟ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ » ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

Κλέαρχος Λαμπίρης	Θεολόγος
Τάσος Λαμπίρης	Θεολόγος
Γιάννης Τζιάτας	Θεολόγος
Γιάννης Μαραγιάννης	Θεολόγος
Σωτήριος Πούπος	Θεολόγος
Αργυριάδης	Θάσιος
Σωτ. Μαρκιανός	Θεολόγος
Γεώργιος Κουκούδης	Θεολόγος
Π. Παραμυθιώτης	Θάσιος
Φαρμάκης	Λιμενάρια
Βογιατζής	Θεολόγος
Κ. Κεκές	Θεολόγος
Δημήτρης Ζαχαρούλιας	Θεολόγος
Ι. Χούσιος	Θεολόγος
Ι. Μήτρος	Θεολόγος
Σόφος	Θεολόγος
Θεοφάνης Τσίμας	Θεολόγος
Γ. Ντοματάς	Καβάλα
Στέλιος Τουλιγγερίδης	Καβάλα
Π. Μαυρουδής	Πρίνος
Αλέκος Χατζηποστόλου	Καβάλα
Κωνστ. Παπακωνσταντίνου	Πρίνος
Βασ. Μαρκιανός	Θεολόγος
Θεοδωρούλης (-έλης)	Θεολόγος
Ι. Οικονόμου	Θεολόγος
Ι. Τσουλκάνης	Θεολόγος
Τάσος Τασόπουλος	Θεολόγος
Ι. Ελαίας	Θεολόγος
Μ. Βαρδαβούλιας	Θεολόγος
Σταύρος Σταματέκος	Θεολόγος

Ν. Καραπαναγιώτης	Θεολόγος
Μ. Εμμανουήλ	Θάσιος
Δημ. Ασημίδης	Λιμενάρια
Κ. Κοντός	Θεολόγος
Κανακάρης	Θάσιος
Βασ. Παπαθεοδώρου	Θεολόγος
Δ. Φιλιππίδης	Θάσιος
Ν. Πλήγκος	Μαριές
Καρεκλίας	Λιμένας
Ι. Τσέλιος (φίλος Π. Μαυρουδή)	Πρίνος
Νικ. Βογιατζής	Θεολόγος
Ιω. Πασαλής	Θάσιος
Θεοφάνης Μυλωνάς	Θάσιος
Κομνηνός	Μαριές
Μ. Αγγελής	Θεολόγος
Γεώργ. Σεκερτζής	Καβάλα
Σταύρος Παπαοικονόμου	Θεολόγος
Απόστ. Βουργουτσιώτης	Καλλιράχη
Π. Σωτηρόπουλος	Καβάλα
Κουβέλης	Καλλιράχη
Μιχ. Αγγελής	Θεολόγος
Ι. Ευαγγελίδης	Πρίνος
Κωνσταντάρας	Θεολόγος
Μαριώτης	Θεολόγος
Χατζούδης	Θεολόγος
Βασ. Καψογεώργης	Θεολόγος
Γιαννάκης Τζάτας	Θεολόγος
Σταμάτιος Κ. Σταματέκος	Θεολόγος
Σίσκος	Θεολόγος
Τζίνης	Θάσιος
Μπόζας	Θεολόγος
Γνίγος	Θεολόγος
Δ. Καραθεοδώρου	Θεολόγος
Κουντουράς	Θάσιος
Πλάτανος	Θάσιος